

Fragmety inkunabułów skandynawskich odnalezione w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie¹

JULIA CZAPLA

G. E. Klemming, *Sveriges äldre liturgiska literatur*, Stockholm 1879, okładka (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079).

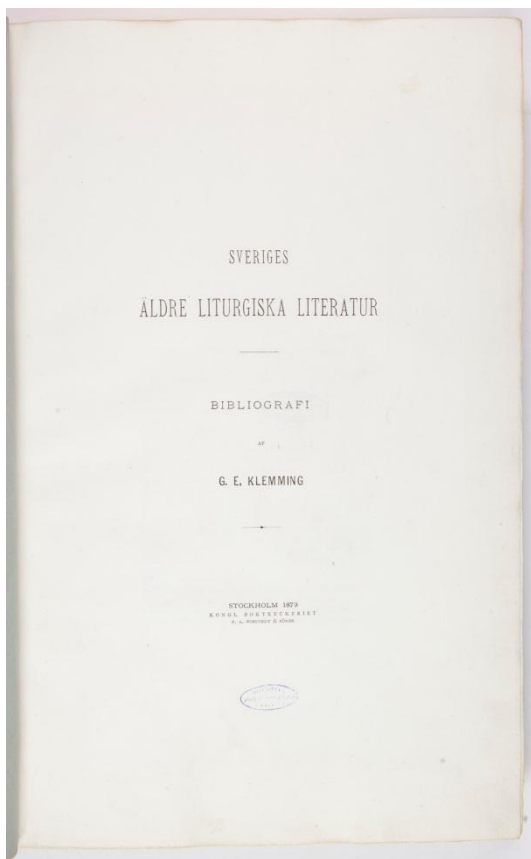
W trakcie prowadzonych od lutego 2012 r. prac nad reinwentaryzacją najstarszej części zespołu starych druków Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie uwagę zwrócił pewien XIX-wieczny druk, włączony do zasobu zgodnie z dawną praktyką Biblioteki traktującą magazyn starych druków również jako miejsce przechowywania cimeliów – najcenniejszych, bibliofilskich edycji z XIX i XX wieku. Katalog kartkowy podawał następujący opis pozycji oznaczonej sygnaturą PAU Cim. 4079: Klemming G. E., *Sveriges äldre liturgiska literatur. Bibliografi*. Stockholm, druk. Norstedt & Söner, 1879, fol-o, s. 58, 70 kart światłodruk i homograf.

Oględziny egzemplarza ujawniły, że większość z wymienionych w opisie „kart światłodruk. i homograf.” to w rzeczywistości XV- i XVI-wieczne karty papierowe i pergaminowe. Naturalnie, podjęto próbę ich identyfikacji, która zbiegła się z pracami nad *Katalogiem inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*². Dzięki temu udało się powiązać karty ilustrujące *Sveriges äldre liturgiska literatur* z listą zaginionych inkunabułów liturgicznych opracowaną w trakcie wydawania przez zespół Alodii Kaweckiej-Gryczowej *Incunabula, quae in biliothecis Poloniae asservantur*³.

1 Informacja o odnalezieniu zaginionych rzekomo podczas II wojny światowej szwedzkich inkunabułów liturgicznych została opublikowana po raz pierwszy w komunikacie w „Roczniku Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” w 2014 r., zob. J. Czaplą, *Inkunabuły szwedzkie w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 2014, t. 59, s. 407-411. Za wykonanie ilustracji do niniejszego artykułu dziękuję Jakubowi Chojnackiemu.

2 T. Dąbrowa, E. Knapik, J. Wojtowicz, *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2015.

3 A. Kaweckiej-Gryczowej, M. Bohonos, E. Szandorowska, red., *Incunabula, quae in biliothecis Poloniae asservantur*, Wrocław 1970, t. 1; *Incunabula, quae in biliothecis Poloniae asservantur*, Wrocław 1993, t. 2. Dalej w tekście jako *IBP. T. 1* i *IBP. T. 2*.

G. E. Klemming, *Sveriges äldre liturgiska litteratur*, Stockholm 1879, karta tytułowa (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079)

Egzemplarz oprawiony w pracowni introligatorskiej Gustava Hedberga w wiśniową skórę zawiera 58-stronicowy druk XIX-wieczny oraz 70 osadzonych w papierowych passe-partouts kart pergaminowych i papierowych. Lektura wydanej w 1879 r. adnotowanej bibliografii szwedzkich druków liturgicznych pozwoliła zidentyfikować ilustrujące ją fragmenty inkunabułów i postinkunabułów. Między kartami XIX-wiecznego tekstu wprawiono 32 karty pergaminowe i 38 kart papierowych (w tym 18 XIX-wiecznych faksymilów). Odręcznie opisane, oryginalne karty pochodzą z: mszałów dla diecezji Uppsali z 1484 i 1513 (4 i 12 kart pergaminowych), Strängnäs z 1487 (5 kart pergaminowych) i Turku z 1488 (5 kart pergaminowych), graduła szwedzkiego z 1493 (4 karty pergaminowe), brewiarzy dla diecezji Linköping z 1493

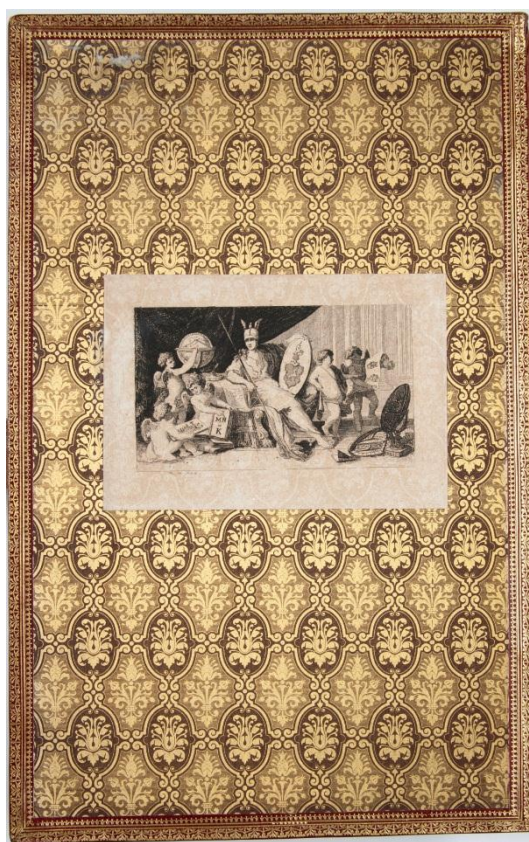
(9 kart papierowych), Strängnäs z 1495 (2 karty pergaminowe), Uppsali z 1496 (7 kart papierowych), Skary z 1498 (1 karta papierowa) i Västerås z 1513 (3 karty papierowe) oraz z agendy dla diecezji Linköping z 1525 (1 karta papierowa). XIX-wieczne reprodukcje pochodzą z: mszałów dla diecezji Uppsali z 1513 (6 kart papierowych) i Strängnäs z 1487 (4 karty papierowe), brewiarzy dla diecezji Uppsali z 1496 (2 karty papierowe) i Skary z 1498 (4 karty papierowe), psalterza z 1510 (1 karta papierowa) oraz agend dla diecezji Turku z 1522 (1 karta papierowa) i Linköping z 1525 (1 karta papierowa będąca faksymile karty XVI-wiecznej).

Ten dość kuriozalny sposób przechowywania niewielkich fragmentów inkunabułów jest rezultatem niecodziennego podejścia do badań bibliologicznych Gustava Edvarda Klemminga, dyrektora szwedzkiej Biblioteki Królewskiej. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. opracowywał on dostępne w tych zbiorach najstarsze druki skandynawskie. Miał przy tym ambicję, by w pełniącej rolę biblioteki narodowej Kungliga biblioteket znalazły się kompletne, wzorcowe egzemplarze szwedzkich inkunabułów i druków XVI-wiecznych. Nieaktualne w protestanckiej Szwecji katolickie druki liturgiczne zachowały się w bardzo złym stanie, dlatego Klemming łączył w jeden

egzemplarz karty z kilku niekompletnych obiektów lub, w przypadku kart pergaminowych, zdejmowanymi z opraw zbiorów dokumentów przechowywanych w różnych szwedzkich archiwach⁴.

Na podstawie zgromadzonych materiałów w 1879 r. Klemming wydał *Sveriges äldre liturgiska literatur*, adnotowaną bibliografię skandynawskich druków liturgicznych. Pięćdziesiąt egzemplarzy przeznaczył na prezenty dla przyjaciół i współpracowników. Aby uhonorować nimi bliskich sobie bibliofilów, Klemming dołączył do nich materiał ilustracyjny. Wykorzystał do tego luźne karty, które zostały mu po skompletowaniu wzorcowych egzemplarzy inkunabułów i druków XVI-wiecznych. W każdym z bibliofilskich egzemplarzy znalazł się inny zestaw ilustracji, stąd w różnych kolekcjach natrafić można na inne destruktury najstarszych szwedzkich druków liturgicznych⁵.

Do Krakowa dzieło to trafiło w ramach jednego z najcenniejszych darów, jakie Akademia Umiejętności otrzymała w XIX stuleciu. Wśród obdarowanych bibliofilskimi egzemplarzami *Sveriges äldre liturgiska literatur* znalazł się sztokholmski antykwariusz polskiego pochodzenia, Henryk Bukowski⁶. Właściciel jednej z najbardziej poważanych firm antykwarycznych zarobiony majątek przeznaczał na wspieranie polskich i polonijnych instytucji kulturalnych i naukowych, m.in. krakowskiej Akademii Umiejętności. W grudniu 1888 r. Bukowski przekazał do Komisji Historii Sztuki, której był członkiem, ponad 600 dzieł z zakresu szeroko pojętej historii kultury europejskiej. Na prośbę ofiarodawcy bibliotekarze Akademii

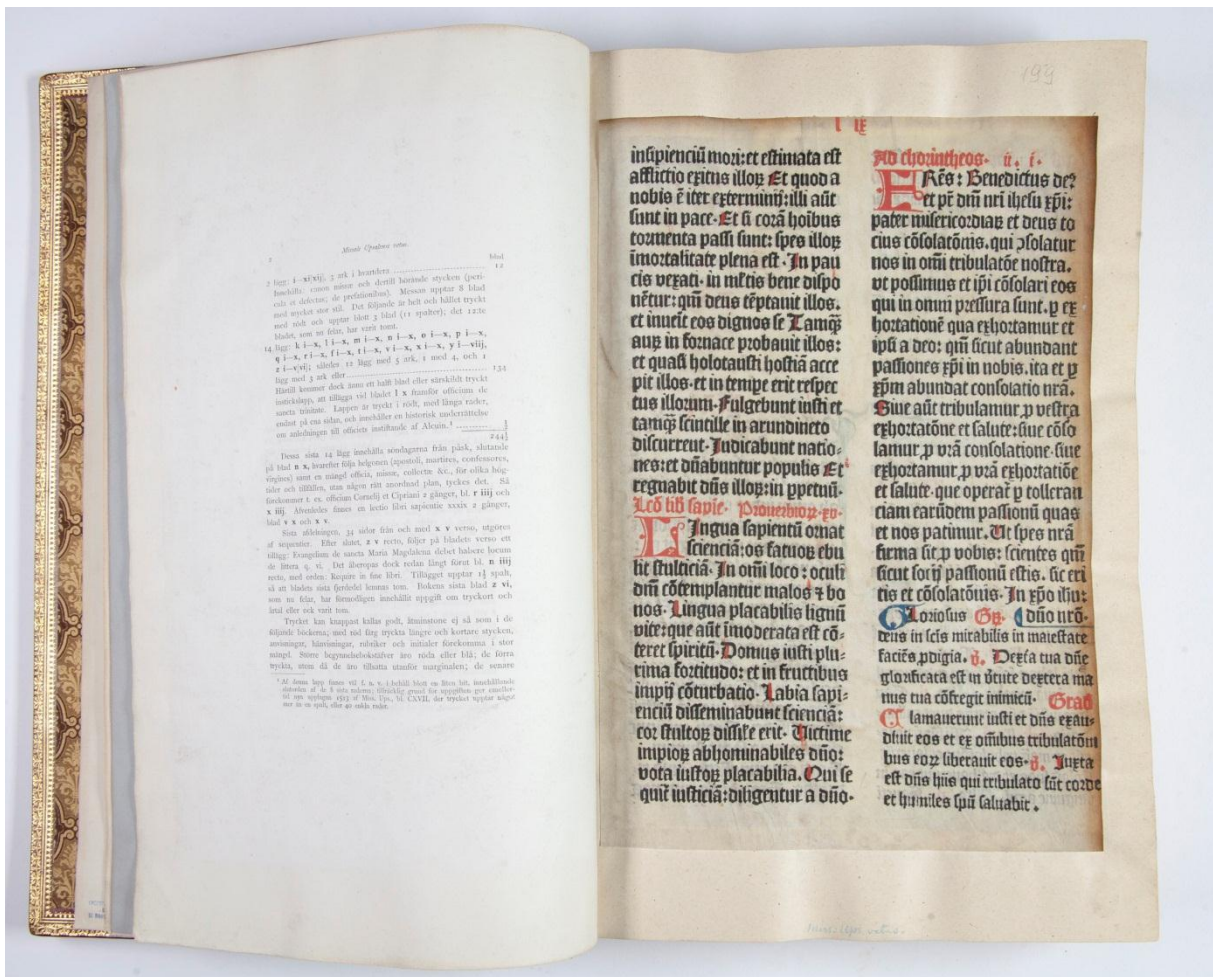

Ekslibris H. Bukowskiego na wkładce *Sveriges äldre liturgiska*

4 U. Ehrensward, Gustaf E. Klemming, 1977, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11582>; W. Undorf, The Idea(l) of the Ideal Copy: Some Thoughts on Books with Multiple Identities, [w:] Early printed books as material objects. Proceedings of the conference organised by the IFLA Section for Rare Books and Manuscripts, Munich, 19-21 August 2009, red. B. Wagner, M. Reed, De Gruyter Saur, Berlin 2010, s. 312.

5 Por. z innymi egzemplarzami wymienianymi w Incunabula Short Title Catalogue [online, 14.01.2019] https://data.cerl.org/istc/_search?query=Sveriges+%C3%A4ldre+liturgiska+literatur&from=0.

6 Więcej o Henryku Bukowskim, jego związkach z AU, zob. J. Czapla, Henryk Bukowski i jego dar. W 130. rocznicę ofiarowania, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 2018, t. 63, s. 389-392.

G. E. Klemming, *Sveriges äldre liturgiska litteratur*, s. 2 (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079) oraz *Missale Upsalense Vetus*, Stockholm 1484 (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079a).

opracowali i wydali katalog tej kolekcji⁷. Zebrane w porządku alfabetycznym hasła zawierają tylko podstawowe dane bibliograficzne, niekiedy uzupełnione o uwagi bibliofilskie. *Sveriges äldre liturgiska litteratur*, opisane jako pozycja 55., zawiera, poza tytułem i adresem wydawniczym, także dodatkowe informacje o nakładzie, ilustrujących kartach oryginalnych oraz oprawie.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, Akademia Umiejętności rozwijała działalność nie tylko naukową, ale też biblioteczną. Z księgozbioru Polskiej Akademii Umiejętności sukcesywnie zaczęto wyłączać inkunabuły i cimelia – druki XVI-wieczne i inne, najcenniejsze pozycje⁸. *Sveriges äldre liturgiska litteratur* opatrzone sygnaturą 24851 V Cym. W okresie międzywojennym informacja o współprawnych w bibliografii Klemminga fragmentach szwedzkich inkunabułów liturgicznych w Bibliotece PAU była znana historykom książki, o czym świadczy chociażby wymienienie ich

⁷ H. Bukowski, *Catalogus librorum quos ex urbe Holmia Academiae Litterarum Cracoviensi dono misit H. Bukowski*, Kraków 1889, <http://149.156.51.45/pliki/Bukowski-katalog.pdf>.

⁸ *Sprawozdanie z czynności i wydawnictw P.A.U. od czerwca 1938 do czerwca 1939*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, 1945, t. 1938/1939, s. 47.

w wydany w 1925 r. przez Kazimierza Piekarskiego spisie inkunabułów dostępnych w polskich bibliotekach⁹.

Księgozbiór PAU czasy drugiej wojny światowej spędził bezpiecznie w magazynach Biblioteki Jagiellońskiej, dokąd został przeniesiony w latach 1940-1941 w ramach prowadzonej przez niemieckie władze akcji tworzenia Staatsbibliothek. Dzięki temu praktycznie przez całą wojnę pozostawał pod nadzorem pracownik Biblioteki PAU

Graduale Suecicum. Lubeck, 1493 (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079e).

zatrudnionych w Staatsbibliothek (Walerii Suszyłło, Marii Antoniewicz i Janiny Kowatsch) i straty w trakcie działań wojennych były stosunkowo niewielkie. Szacunki wyliczają około 7500 pozycji obejmujących przede wszystkim dzieła wypożyczone do innych instytucji przed wrześniem 1939 r., zniszczone w toku działań wojennych oraz około 370 tomów wypożyczonych przez Niemców już ze Staatsbibliothek¹⁰. Po wojnie, od 1949 r., zbiory sukcesywnie wracały do budynku PAU, gdzie starano się uzyskać nowe powierzchnie magazynowe, m.in. w celu wydzielenia „magazynu cymeliów”, dokąd miały trafić wybrane przed wojną inkunabuły i druki XVI-wieczne¹¹. Po przejęciu zbiorów Biblioteki PAU na rzecz Polskiej Akademii Nauk i zatrudnieniu w lipcu 1954 r. Józefa Dużyka rozpoczęto

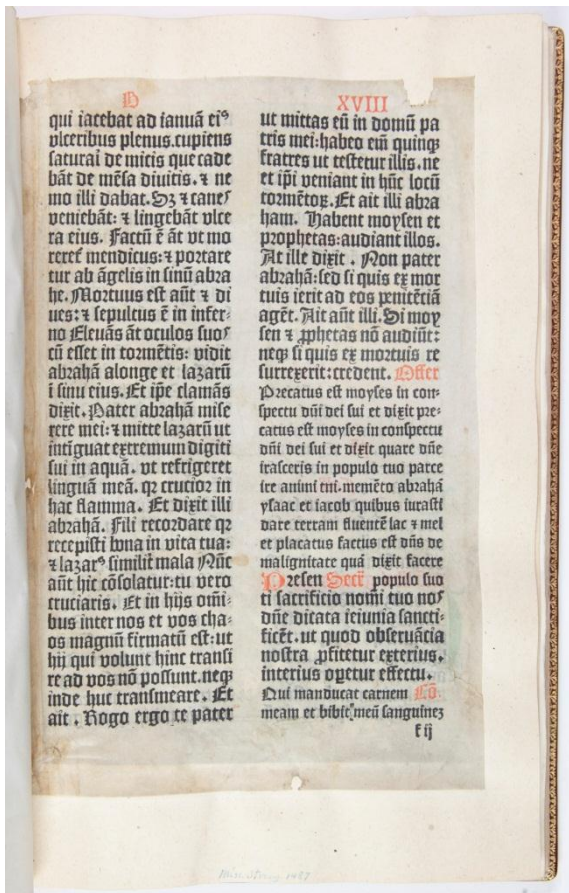
9 Zob. też K. Piekarski, *Inwentarz inkunabułów bibliotek polskich*, Krakowskie Koło Bibl. Polskich, Kraków 1925, poz. 50, 52, 64, 76-77.

10 Sprawozdanie z czynności i wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności od czerwca 1939 do lipca 1945, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, 1946, t. 1939/1945, s. 26; D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie w latach 1856-1956*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, 1955, t. 1, s. 41.

11 Sprawozdanie z czynności i wydawnictw PAU. Rok 1951/1952, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, 1953, t. 1947/1952, s. 292-293.

meliorację księgozbioru, która miała wyodrębnić z niego wszystkie stare druki. Wówczas też rozpoczęto katalogowanie druków XVI-XVIII-wiecznych¹².

Zakrojona na szeroką skalę, prowadzona w latach 1969-1983, kwerenda zespołu opracowującego *IBP* opierała się na danych z przechowywanego w Bibliotece Narodowej katalogu kartkowego Piekarskiego¹³. Te dość skrótowe opisy weryfikowano w poszczególnych bibliotekach, co pozwoliło także na określenie zakresu polskich strat wojennych w tej dziedzinie. Osiem opisów tzw. druków szwedzkich, które przed wojną znajdowały się we fragmentach w bibliotece PAU, nie znalazło potwierdzenia na kartach katalogowych zasobu starych druków i inkunabułów. Karta przygotowana dla

Missale Strengense. Stockholm/Lubeck, 1487 (Bibl. Nauk. PAU i PAN, sygn. PAU Cim. 4079c).

† 1605), *Missale Strengense* (Stockholm/Lubeck: Barth. Ghotan, 1487. IBP † 1616), *Missale Upsalense vetus*. ([Stockholm: Io. Snell?, 1484]. IBP † 1617).

Sveriges äldre liturgiska literatur nie dawała podstaw do sprawdzenia zawartości dzieła Klemminga i ostatecznie „fragmenty rzadkich brewiarzy” uznano za stratę wojenną „wybraną przez jakiegoś specjalistę niemieckiego”¹⁴. Jako zaginione wymieniono: *Breviarium Lincopense editum iussu Henrici Tidemann* (Nürnberg: Ge. Stuchs, 16 IV 1493. IBP † 593), *Breviarium Scarense editum iussu Brinolfi Gerlaksson* (Nürnberg: Ge. Stuchs, 24 IV 1498. IBP † 597), *Breviarium Strengense editum iussu Conradi Rogge* (Stockholm: Io. Fabri, 18 VII 1495. IBP † 598), *Breviarium Upsalense ed. Andreas Simonis iussu Iacobi Ulfsson* (Stockholm: Io. Fabri et vidua Anna Fabri, 30 IX 1496. IBP † 599), *Graduale Suecicum* (Lubeck: Steph. Arndes, 1493. IBP † 1016), *Missale Aboense* (Lubeck: Barth. Ghotan, 17 VIII 1488. IBP

12 Sprawozdanie z działalności Biblioteki PAN w Krakowie za okres 1 I 1953-31 XII 1954, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, 1955, t. 1, s. 310.

13 A. Kawecka-Gryczowa et al., *IBP*. T. 2, s. XVIII.

14 *Ibid.*, s. XIX.

Prowadzona w 2012 r. wstępna kwerenda do nowego katalogu inkunabułów Biblioteki wykazała siedem nowych pozycji (wcześniej skatalogowanych jako stare druki). Ówczesne badania pozwoliły także na zidentyfikowanie kilkunastu luźnych fragmentów (m.in. na wyklejkach). Niestety, cytowany wcześniej zapis na karcie katalogowej nie pozwolił na skojarzenie XIX-wiecznego cimelium z grupą zaginionych fragmentów inkunabułów. Ponad 70 lat po badaniach Piekarskiego, kilkakrotnych przenosinach oraz melioracji księgozbioru nie było wiadomo, jaką formę mają mieć owe fragmenty, nie znano ich objętości ani nawet nośnika, na którym je wydrukowano. Podejrzewano, że były to luźne karty, które uległy zniszczeniu. Dopiero w kwietniu 2013 r., w trakcie opracowywania na nowo inwentarza najstarszej części zasobu starych druków, porównano *Sveriges äldre liturgiska literatur* z zapisem na karcie katalogowej. Gdy okazało się, że w środku wprawione są pergaminowe karty, uważniej przyjrano się całemu egzemplarzowi. Spisanie i identyfikacja wszystkich dołączonych do XIX-wiecznej bibliografii kart pozwoliły na utożsamienie ich z uznawanym za stratę wojenną zbiorem skandynawskich ksiąg liturgicznych z przełomu XV i XVI wieku.

Odnalezione szczęśliwym przypadkiem fragmenty włączono do zasobu inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie. Dzięki prowadzonym równocześnie pracom nad reinwentaryzacją zasobu starych druków, cimeliów i inkunabułów, *Sveriges äldre liturgiska literatur* Gustava Edvarda Klemminga skatalogowano jako klocek intrologatorski składający się z liczącego 58 stron XIX-wiecznego druku (PAU Cim. 4079) oraz 10 fragmentarycznie zachowanych szwedzkich druków liturgicznych z przełomu XV i XVI w. (PAU Cim. 4079a-i)¹⁵.

Wszystkie fotografie wykonał Jakub Chojnacki (Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie).

JULIA CZAPLA

Historyk sztuki i bibliotekarz. W swoich badaniach zajmuje się głównie nowożytną ilustracją przyrodniczą. Autorka publikacji poświęconych ilustracji zoologicznej i roli zwierząt w kulturze. Od 2012 r. pracuje w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, gdzie kataloguje zbiory specjalne, specjalizując się w pracy nad starymi drukami i cimeliami. W kwietniu 2019 r. uzyskała tytuł doktora nauk humanistycznych.

¹⁵ Pełne opisy zob. T. Dąbrowa, E. Knapik, J. Wojtowicz, *Katalog inkunabułów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie* (poz. 44-47, 73, 120, 124-125) oraz katalog elektroniczny Biblioteki <https://katalogkrak.cyfronet.pl/lib/item?id=chamo:325575>.